

08 / Tricksterstreken

Marita de Sterck

Hoe ik het pad van een trickster kruiste, nog voor ik het woord kende

Zestien was ik toen ik Reynaert voor het eerst op blad ontmoette. Ik mocht 'm niet. Te wreed. Hoewel. De agressieve én erotische kantjes waren eruit gehaald in de stukjes en brokjes die in ons handboek Nederlands waren opgenomen. Op mijn twintigste werd ik aan de RUGent door de professoren Van Elslander en Musschoot ingewijd in het complete werk, in wat volgens hen dé topklassieker van de Lage Landen was, het monument uit onze Middel nederlandse literatuur. Toen kreeg ik door hoeveel zout er uit de patatten was gehaald, hoeveel bloot en dood ontbrak in de tekstfragmenten in mijn oude schoolboek. Ik mocht Reynaert nog altijd niet, maar ik raakte wel onder de indruk van de krachtige manier van vertellen, de vlijmscherpe blik op de wereld, de maatschappelijke relevantie en ik kreeg een vermoeden dat deze kwaliteiten gelinkt waren aan die ambivalente schurk. Mijn blik pendelde destijds van de vos in mijn boek naar de vos op mijn kast. Daar hoorde ook een verhaal bij. Ooit had mijn vader, een verwoed jager, hem geschoten. Achteraf had hij spijt dat hij de gewiekste tegenstander die zijn jagerspad ooit had gekruist, had neergeknald. Hij vertelde hoe het beest had geanticipeerd op alle bewegingen van zijn lichaam én zijn geest, zijn zwakste plekken had voorzien, met hem had gespeeld. Bij de finale, toen niet meer duidelijk was wie jager en prooi was, had mijn vaders geest beslist dat de vos het had verdiend om te overleven, maar had zijn vinger de trekker al overgehaald. Aan de taxidermist had hij gevraagd om de vos zo op te zetten dat zijn slimmigheid goed uit de verf kwam. Zelfs in bevroren toestand leek het beest elke beweging, elke gedachte te voorzien. Ik kende de term niet, maar ik deelde mijn kamer met een trickster. Wist ik veel dat ik ooit aan de andere kant van de oceaan oog in oog met zijn spitsbroeders zou staan.

Hoe ik als antropoloog vastbesloten was om tricksters uit de weg te gaan, maar ze op het veld niet kon ontlopen

Toen ik antropologie studeerde doken de tricksters dagelijks op. Elke cultuur heeft er één of meer, ze vormen een bonte mondiale stoet. Aan de meer verheven kant van de lijn paraderen figuren met goddelijke allures, creators, cultuurstichters, cultuurhelden, boodschappers uit de boven-wereld; in het midden dansen al te menselijke tricksterfiguren, aan het andere uiteinde dwalen antropomorfe beesten. Ik besloot om de tricksters genereus aan anderen over te laten en me te concentreren op de verhalen die in en rond groeirituelen worden verteld. Verhalen verteld bij rouwrituelen konden me

ook boeien, want in elk groeiritueel zit een rituele dood. Dat ik uitgerekend bij groei- en rouwrituelen op tricksters zou stuiten, kon ik toen nog niet vermoeden.

In augustus 1995 noteerde ik in het Navajo-reservaat in New Mexico in de VSA verhalen die in en rond het kinaalda-groeiritueel aan meisjes werden verteld. De 14-jarige Dawn Horse vertelde me dat vooral de verhalen over Changing Woman 'haar vlees hadden veranderd'. Zo krachtig waren ze dat ze van een 'big girl' een 'little woman' hadden gemaakt. Changing Woman, dochter van bergtop en hemel, altijd groeiend, is hét toonbeeld van vrouwelijke kracht, het voorbeeld voor de meisjes, maar wordt ook bewonderd door de jongens. Dawn Horse wou zijn als Changing Woman. Bij niet-westerse groeirituelen duiken altijd oorsprongsmythen op (over eerste man, vrouw, eerste menstruatie, eerste seks...), voorbeeldverhalen én waarschuwingsverhalen, de eerste categorie bezaaid met figuren om na te volgen, de tweede categorie voorzien van personages wier pad je niet mag volgen. Dawn Horse plaatste "Coyote, the tricky one" in lijnrechte oppositie met Changing Woman. Draaide haar hele zijn om respect, balans en harmonie, Coyotes egoïsme, gulzigheid, ijdelheid, grove taal, rusteloosheid... sloegen de wereld uit balans. Coyote was oeroud, van bij het begin van de schepping, had overstromingen veroorzaakt, had de sterren hun plek gegeven, maar ook ziekte en dood in de wereld gebracht. Hij was een dromendief, soms gaf hij een waarschuwing in ruil voor een gestolen droom. In tijden van nood werd hij wel om raad gevraagd. Maar gevraagd of ongevraagd, hij stak zijn neus toch in ieders zaken. Hij was de zwerver die men ongaarne zag komen, maar die toch telkens weer bleef opduiken. Geliefd was hij niet, meestal was hij gedoemd om eenzaam rond te dolen. De Navajo spraken hoofdschuddend over Coyote, met een mengeling van ontzag én angst. Er werd gegrapt dat ik met mijn vragen Coyote himself uit zijn hol zou lokken, dat ik alert moest zijn, vooral 's nachts.

Tricksters doen groeien

De nachten bracht ik schrijvend door, in de piepkleine afgedankte metalen caravan die me was toegewezen, aan de rand van de nederzetting, tegen het bos aan. De metalen wanden knetterden na de overgang van hitte naar koude, de deur kon niet op slot, slapen durfde ik er niet, schrijven bracht enige rust, al bleek schrijven over Coyote niet zonder risico. Hij dook op in het donkerste uur, net voor dageraad. Hij was kleiner en lichter

- Who is the enemy?
- Location?
- Name?
- Setting of the story?
- Character? (Who is the main character and who is the antagonist?)
- Plot? (What is the main conflict?)
- Theme? (What is the main message?)
- Style? (What is the language used?)
- Genre? (What is the genre?)
- Title? (What is the title?)
- Author? (Who is the author?)
- Date? (When was it written?)

dan ik had gedacht, sloop soepel en energiek rond, leek eerder te lachen dan te keffen, én hij had onvoorstelbaar veel lef. Ik heb die nachten iets geleerd over onvermoeibaarheid, ontelbaarheid, onvoorspelbaarheid én onverschilligheid, iets over de heftige angst en verwarring die dat bij gewone stervelingen oproept, kortom: de stof waaruit tricksters geschapen zijn. De volgende ochtend werd het voorval besproken en aangevuld met een mix van ervaringen en vertelsels over coyotes slimme streken, hoe listig, geslepen, sluw, hoogmoedig, egoïstisch hij is, hoe graag hij misleidt, verleidt, verwarring zaait. Er viel een woord dat ik meteen noteerde en dat volgens mij de kern van het trickster-zijn raakt: 'disrespect'. Coyote is een 'disrespecter', die zijn voeten vaagt aan normen en regels, die met baldadige energie én met plezier levens overhoop haalt. Waar Coyote opduikt, worden grenzen overschreden, maar hangen ook mogelijkheden tot verandering en transformatie in de lucht. In dat opzicht past Coyote natuurlijk bij groeirituëlen, die draaien om de enculturatie van elke nieuwe generatie, om de overdracht van waarden en normen, maar die tegelijk ook altijd een ode brengen aan onvervalste levenskracht en durf. Dat levenskracht en destructie in één personage verenigd kunnen zijn, dat niets is wat het lijkt, dat dualistisch denken al te simplistisch blijkt, duikt op in zoveel groeirituëlen en –verhalen. Tricksters als Coyote leren ons iets over patronen en grenzen kraken én over patronen en grenzen vormen en transformeren. Uitgerekend op het veld van agressie en erotiek. Zelden mag Coyote's 'kleine broer' een rol spelen in de Amerikaanse bloemlezingen die op de schoolbanken liggen, maar hij gedijt goed in mondelinge vorm. Oraliteit en subversiviteit zijn dikke vrienden.

Coyote ontwaakt en merkt dat zijn deken een flink eind boven hem in de lucht zweeft. Coyote vraagt 'kleine broer' met aandrang om weer te krimpen. Eindelijk kan hij zijn deken grijpen. Coyote bergt 'kleine broer' op in een kistje en gaat op stap. Bij een meer hoort hij het rinkelend gelach van schone baadsters. Hij geeft 'kleine broer' instructies: "Zwem recht naar de schoonste!" Laat je door niks of niemand van je doel afleiden...

Seks op kilometers afstand, dat loopt uiteraard niet van een leien dakje, maar het leert ons een en ander over mens en beest, en seks en disrespecters die nemen zonder geven. Uitgerekend in de agressieve en erotische passages zit veel Reynaert in Coyote en omgekeerd.

Tricksters en sterven

In januari 2007 botste ik op Zuid-Amerikaanse tricksters. Ik gaf modules creatief schrijven en leesbevordering aan de lerarenopleiding in Paramaribo, Suriname. Zo gauw die beëindigd waren, vloog ik de jungle in, eerst naar Palumeu, waar ik mondelinge verhalen opnam bij de Trio- en Wayana-Indianen. Een Trio kleuterjuf vertelde met veel plezier het volgende verhaal, de kleinste oortjes in de omgeving werden danig gespist.

Gulzig als altijd had Schildpad weer eens alle cashew-noten opgegeten zodat er niets voor de andere dieren overbleef.

Tapir, die gek was op cashew-noten, kwam te laat. Tapir keek naar het lege veldje en riep verbolgen: "Wie heeft dat gedaan? Ik pak hem!"

Schildpad sprong tevoorschijn: "Hier ben ik, ik heb het gedaan! Pak me! Ik wacht!" En Schildpad sperde zijn bek wijd open.

Meteen stopte Tapir zijn penis in Schildpads mond en riep triomfantelijk: "Nu pak ik je!"

Maar Schildpad beet zo hard dat Tapir niet alleen zijn penis kwijt raakte, maar ook nog doodbloedde.

Schildpad begon Tapir meteen verder aan stukken te snijden. Hij was gek op vlees na cashew-noten.

Jaguar kwam voorbij en zag Schildpad op een grote brok vlees zwoegen. "Zal ik je helpen? Mijn kapmes is groter. In ruil voor mijn hulp vraag ik je alleen wat vlees. Je hebt zo te zien toch meer dan genoeg."

Schildpad kon wel wat hulp gebruiken, maar hij zag hoe Jaguar stiekem de beste stukken inpikte.

"Jaguar, bewaak even mijn kookpot," commandeerde Schildpad. "Zeg het me als het water goed borrelt."

Maar nog voor Jaguar kon roepen dat het water flink borrelde had Schildpad hem al in de kookpot geduwd.

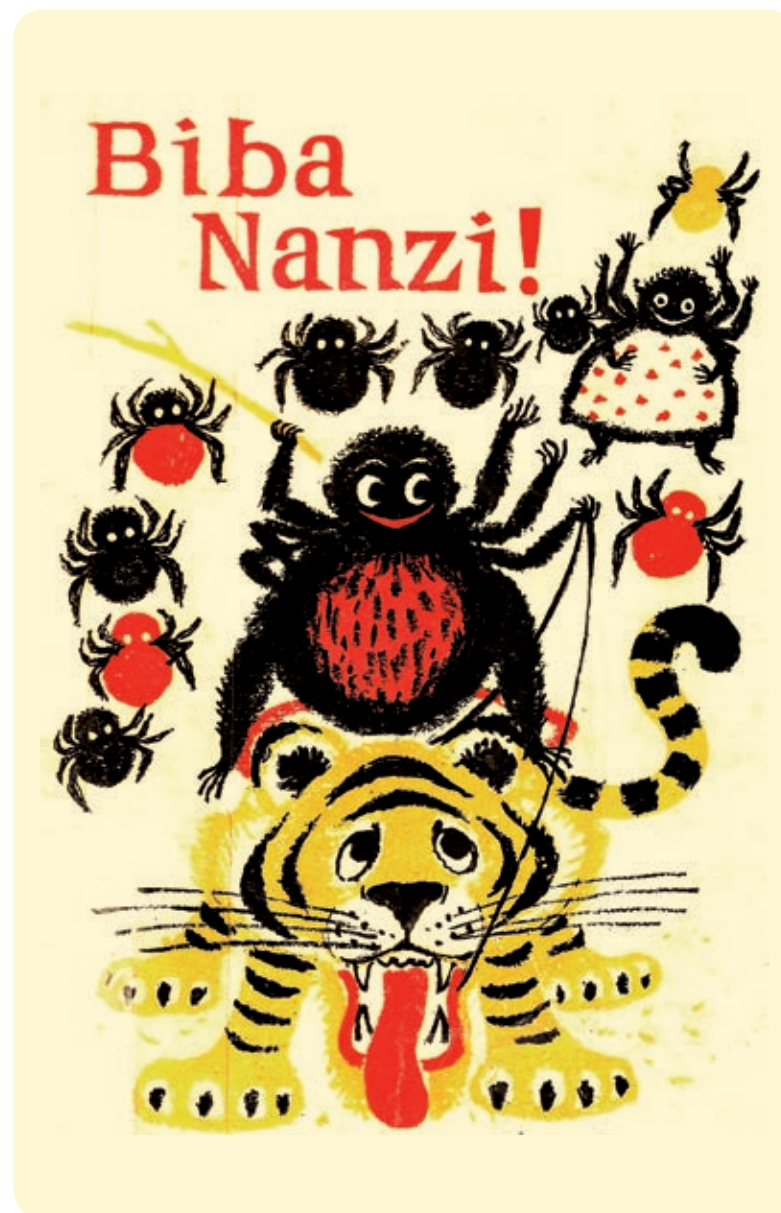
"Lekker," zei Schildpad. "Jaguarvlees na tapirvlees na cashew-noten!"

Schildpad vrat alles tot de laatste morzel op.

Zo gaat het nu altijd, keer op keer. Altijd en overal is Schildpad iedereen te slim af! Zelfs de dieren die groter en sterker zijn moeten het altijd afleggen tegen Schildpad.

Verhalen registeren is altijd ruilhandel en ik heb ze ginds de passage verteld waarin Reynaert Tibeert de kater naar de schuur van de pastoor lokt, waar

muizen zouden zitten. Tibeert raakt daar verstrikt in een strop, vecht voor zijn leven en bijt in een gevecht de pastoor een testikel af. De enige die ongeschonden het parcours verlaat is Reynaert, op weg naar nieuwe streken. Deze tricksterstreek kon ook in het oerwoud op applaus rekenen, ook in Kajana, een Saramakaans dorp bij de Gran Rio, mijn volgende, veelbelovende halte. Kajana is een stuk Afrika in het hart van het Amazonewoud. In de 17de en 18de eeuw werden vrachten slaven uit West- en Centraal Afrika geveild op de slavenmarkt van Paramaribo en tewerkgesteld op de plantages. Velen konden ontluchten en vestigden zich in dorpen in het oerwoud. Deze Afro-Surinaamse groepen zijn zich zeer bewust van hun Afrikaanse roots en de Saramakaners zijn voortgekomen uit de oudste gemeenschappen. Hun orale verhalenschat is sterk gelinkt aan de Afrikaanse. Toen het hoofd van de dorpschool van Kajana me vroeg om aan de groep van 10-15 jaar een les te geven over het maken van een verhaal, vertrok ik van de voorkennis van de leerlingen. Wie kan een kontu vertellen? Bijna alle kinderen en jongeren vertelden over de spin Anansi. Ze wisten dat Anansi met hun voorouders uit Afrika naar Suriname was gereisd. We maakten samen lijstjes op het bord: een lijst met al de streken van Anansi, een lijst met al de slachtoffers van Anansi, een lijst met de kenmerken van Anansi's slachtoffers, een lijst met Anansi's kenmerken: gulzig, slim, sluw, brutaal, ondankbaar, leugenachtig, wreed, hebzuchtig, steelt, bedriegt, pocht, maakt misbruik van anderen, heeft nooit medelijden, lacht anderen uit, voelt zich nooit schuldig, denkt alleen aan zichzelf, praat zich overal uit... Zo gauw het bord vol stond met dwarsverbanden, met contrastpijltjes tussen Anansi en zijn slachtoffers, zagen ze zelf hoe Anansi 'gemaakt' is om te spelen met de diepste wensen en de heftigste angsten van de anderen, hoeveel zijn acties ons leren over hemzelf, over al de andere personages die hij ontmoet én over onszelf. Anansi vertelt keer op keer over de stof waaruit verhalen worden gebouwd, over hoe het spel van *wishful thinking* van de ene inhaakt op het *worst case scenario* van de ander. Onvoorstelbaar loeihard komt dat naar voren in het verhaal van de moeder die geen kind kan krijgen tot ze een dochtertje krijgt, niet gemaakt van vlees en bloed. Maar als Anansi haar herkomst onthult is de moeder haar kind kwijt. Vol energie trekt Anansi verder. De klas concludeerde zelf: hoe fijn het ook is om naar verhalen over Anansi te luisteren, ze na te vertellen, Anansi zal nooit ofte nooit onze vriend zijn. Toen de kinderen naar huis waren, lopend of met de schoolkorjaal, trok ik met het schoolhoofd het woud in om aan oudere mensen te vragen

Anansi rijdt op tijger © Illustratie Jenny Dalenoord

of ze wilden vertellen. Deze verhalen zond Radio Kajana 's avonds uit, ze lokten telkens weer nieuwe verhalen uit, zoals dat gaat met oraliteit. Mensen klopten op de container waarin Radio Kajana huisde en gooiden weer nieuwe verhalen in de ether. Hierbij ook vele Anansi-verhalen, waarin de bedrieger nog veel meer bleek te zijn dan een antiheld of 'slecht voorbeeld'.

Op een avond werd ik gevraagd om mee te gaan naar een rouwplechtigheid voor een hoofdman, in het holst van de nacht, in een dorp verderop. Al drie weken lang werd er elke nacht gewaakt bij zijn lichaam. Een twintigtal volwassenen zaten op smalle houten bankjes rond een grote houten lijkstaf onder een afdak, verderop staarde een dozijn jongelui onder een kleiner afdakje naar een televisie, aangesloten op een generator die brommend en sputterend het geluid van de videoclip overstemde. Ik pendelde van het ene afdak naar het andere. Op de kist werd kwistig rum uitgegoten, naast de kist werd gedronken en haast ononderbroken verteld, met handen en voeten. Sita, met wie ik eerder praatte, zag me geconcentreerd kijken en luisteren: "Bij begrafenissen worden verhalen verteld, de hele nacht door."

"Is Anansi altijd van de partij?"

"Ja, elke keer leer ik bij."

"Een nieuwe verhaal?" vroeg ik, maar ze schudde het hoofd.

"Hoe te treuren, hoe te vertellen, hoe te leven."

De spijker op de kop. De essentie van wat tricksters zijn en doen: ze overleven, en wel vollen bak, blijven bewegen en zetten in beweging, ze maken onze beperkingen én mogelijkheden zichtbaar, ze doorbreken patronen, rekken grenzen op, brengen veranderingen teweeg. Daarom duiken ze met recht en reden op waar groei te behalen valt: bij initiatierituelen, bij rouwrituelen, én in klaslokalen.

© Marita de Sterck, niets uit dit artikel mag overgenomen worden zonder toestemming van de auteur (marita.de.sterck@telenet.be) en zonder verwijzing naar deze bundel.

Marita de Sterck doceert literatuur en antropologie aan de bibliotheekschool van Gent en geeft workshops verhalen schrijven aan jongeren. In haar jeugdromans (Kwaad bloed, De hondenters) vind je sporen van de groeirituelen en de inwijdingsverhalen die ze als antropoloog bestudeert. In Boto, een verhaal uit het Amazonewoud is een dolfijn de trickster. In voorbereiding is een bundel met 60 volksverhalen uit de hele wereld over groei: Bloei.

Meer informatie: <http://users.telenet.be/marita.de.sterck>

Coyote © www.robertshields.com